

altípusai és kombinációi alkotják. A keletkezéstörténeti szinten azt vizsgáljuk, hogy a névpárok milyen névalkotási móddal jöttek létre, ezen a síkon a fordítás és az átvétel al-fajai szerveződnek rendszerbe.

A névpárok, névcsoportok belső kapcsolatainak elemzési eredményei azt sugallják, hogy a kétnyelvű névrendszerekben az azonos jelentésű nevek között általában szemantikai megfelelés van: leggyakrabban teljes egyezés. Ennél a típusnál lényegesen ritkábbak az egyéb típusok, mint a részleges egyezést mutatók, illetve az átvételek, legkevésbé pedig azok a névpárok jellemzők a rendszerre, amelyek tagjai között semmilyen kapcsolat nem fedezhető fel. Ezek a jellemzők arra engednek következtetni, hogy a kétnyelvű vidékek egy-egy nyelvhez köthető névrendszerei még akkor sem függetlenek egymástól, ha elemeiket, az egyes helyneveket a névhasználók egymástól elkülönítve, mindig csak az egyik nyelvhez kapcsolva alkalmazzák a kommunikáció során. Adataink szerint ugyanis a kétnyelvű közegben az új megnevezések keletkezését a denotátum számos tulajdonsága mellett annak már meglévő, a másik nyelvben létrejött neve is motiválhatja.

A mai névrendszert tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy a többnevűség lényegesen gyakoribb jelenség, mint ahogyan azt az oklevelek alapján a régi névrendszerekről feltételezni szokás: a régiségből helynévpárokat, azonos denotátumot jelölő névcsoportokat ritkábban tudunk kimutatni (főként, ha csak a szinkrón többnevűséget vizsgáljuk). Ennek oka egyrészt a korabeli oklevelezési gyakorlattal magyarázható, másrészt viszont – a kétnyelvű névpárok hiányában – azt sem zárhatjuk ki, hogy az oklevelezés megindulásának korában nem számolhatunk kétnyelvűséggel.

3.4. A dolgozat utolsó fejezetében a mai névállomány elemzésével nyert tapasztalatok alapján a **korai ómagyar kori Borsod vármegye helynévrendszerét** tanulmányozom. Ebben a részben arra keresem a választ, hogy a névadatok alapján milyen népesség mutatható ki ezen a területen, illetve milyen változások tapasztalhatók a vizsgált korai ómagyar kori névállományban, ha azt bizonyos kronológiai határok mentén tovább tagoljuk. E vizsgálatok azt mutatják, hogy a mai többnyelvű névállomány elemzésének tapasztalatai a régiség névállományára visszavezetve a korábban feltételezett etnikai képet nem csupán árnyalják, de valamelyest bizonytalanabbá, homályosabbá is teszik, mintha pusztán a nevek eredetmagyarázata alapján következtetnénk a hajdani lakosságra. A több lehetőséget is megengedő megállapítások azonban mégis reálisabban közelíthetnek az egykori valósághoz, mint a biztosnak tűnő, ám ingatag alapokra állított következtetések.

GYÓRFFY ERZSÉBET:
FOLYÓVÍZNEVEK A KORAI ÓMAGYAR KORBAN
Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány
Debrecen, 2009. 184 lap
Témavezető: Tóth Valéria
Opponensek: Korompay Klára, Maticsák Sándor
Védés: 2009. június 25.

A történeti helynévanyaggal foglalkozó névtani tárgyú szakmunkák áttekintésekor sajátos aránytalanságot tapasztalhatunk: a kutatók valamennyi helynévfajta közül elsősorban

a településneveket vizsgálták. A magyar helynévkutatás középpontjában napjainkban is főképpen a településnevek állnak, a többi névfajta jóval kevesebb figyelemben részesül, noha nyelvtörténeti jelentőségükhöz nyilvánvalóan kétség nem férhet. Doktori disszertációm a számos névfajta közül a víznevek vizsgálatának szenteltem.

Legkiválóbb névkutatóink (MELICH JÁNOS, KNIEZSA ISTVÁN, BENKŐ LORÁND, KISS LAJOS) gyakran hangsúlyozták a víznevek fontosságát, a magyar helynévkincs legősibb rétegét ugyanis éppen a nagyobb vizek idegen eredetű elnevezései képezik. Ebből kifolyólag – illetve többük szlavista képzettsége miatt – a jövevényvízneveknek a szakmunkákban eddig jóval nagyobb figyelem jutott, mint a belső keletkezésű neveknek, noha nyelvünkről az utóbbiak magától értetődően több ismerettel szolgálhatnak.

A víznévkutatás az önelvű névtan céljain túl más tudományágak számára is nagy jelentőséggel bír: a víznevek vizsgálata a nyelv- és nyelvjárástörténet, a népesség- és településtörténet, valamint a történeti földrajz, a növény- és állatföldrajz számára is számos haszonnal járhat.

Disszertációm csupán a folyóvíznevek vizsgálatával foglalkozom, s az állomány egészéről mintavétel útján kívánok képet alkotni. A dolgozat alapjául az Árpád-kori folyóvíznévkincs szolgál, a korszakhatárokat azonban – az általam felhasznált források kronológiai határaihoz is részben alkalmazkodva – 1350-ig, a korai ómagyar kor végéig terjesztettem ki.

Dolgozatom három nagyobb fejezetből áll. Az első fejezetében a magyar víznévkutatás áttekintését végeztem el. Az értekezés következő fejezete a víznevek körül jelentkező elméleti kérdésekkel foglalkozik. Először a folyóvíznév definícióját próbálom megadni. Ehhez a szakirodalomban explicit vagy implicit módon megmutatkozó definíciós kísérleteket veszem számba, s ezt mérlegelve jómagam a természetes erek, patakok, folyók, valamint a mesterséges árkok, csatornák megnevezéseit tekintem e helynévfajta tartozónak. A folyóvíznevek csoportjának körülhatárolása mellett a névrendszertani analízist célszerűen az egybeállított nevek egymáshoz való viszonyának a lehető legkörültekintőbb tisztázása is meg kell, hogy előzze. Az okleveles névanyagban számos olyan nevet találunk, amelyek egymással semmilyen kapcsolatban nem álló vízi objektumokat jelölnek. Három vagy ennél is több (egyes esetekben tíz) olyan folyóvizet találunk például a vizsgálati anyagban, mely az *Almás*, *Aranyos*, *Aszú-patak*, *Béla*, *Bükk-patak*, *Egres pataka*, *ÉR*, *Fekete-patak*, *Fok*, *Füzege*, *Harsány*, *Láz pataka*, *Megye-patak*, *Mély-patak*, *Patak*, *Rákos*, *Sár*, *Száraz-patak*, *Szuha* és *Tapolca* elnevezést viseli. E nevek egymáshoz való viszonyát a hangalak és a jelentés kapcsolatának a vizsgálata világíthatja meg leginkább.

Ahogy a mai névhasználatot is a többnevűség jellemzi, úgy már a régiségben is több neve lehetett ugyanazon folyóvíznek. Egyes vizeknek akár településenként is más neve lehetett (ezeket tekintjük szakaszneveknek), a névhasználat során azonban többé-kevésbé kialakul(hat) egy-egy név dominanciája. A szakasznevek meglétét a különböző névközösségek eltérő mentális térképével hozom összefüggésbe, az egyik névvariáns uralomra jutását pedig kulturális, gazdasági és nyelvi presztízsbeli okokkal magyarázom.

A dolgozat központi fejezetét a folyóvíznevek névrendszertani elemzése adja, amelyben a neveket a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintű helynév-tipológiai modellt alapul véve vizsgáltam. Ez az elemzési rendszer négy elemzési szintet különít el: a nevek leíró szempontú vizsgálatát funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és szintagmatikus elemzési szinteken végzi el, s ezeket negyedikként kiegészíti a keletkezés-történeti szemponttal; hangsúlyozva, hogy a modellt az egyes szinteken belül nagyfokú

differentiáltság jellemzi. E négy elemzési szint tulajdonképpen a helynevek szinkrón és diakrón leírását ötvözi. Munkámban a folyóvízneveket mind a négy szint alapján elemzem, azonban nem külön-külön érvényesítve az egyes szempontokat, hanem kombinálva őket.

A szerkezeti elemzést a funkcionális-szemantikai aspektushoz kapcsolódóan végzem el, és ehhez mintegy kiegészítő szempontként vonom be a lexikális-morfológiai elemzést. Ennek a szintnek az önálló alfejezetben történő tárgyalásától azért tekintek el, mert e két szint szorosan kötődik egymáshoz, s összefüggéseik vélhetően világosabban látszanak akkor, ha vizsgálatukat nem választjuk ketté. A vizsgálat eredményeiből arra következtethetünk, hogy míg egyes szerkezettypusok (pl. puszta fajtajelölő, településnév + vízrajzi köznévi) kortalanok, addig mások kormeghatározó szereppel bírhatnak. Az egyrészes nevek esetében például a növénynévi és állatnévi neveket igen réginek kell tekintenünk, fokozottan érvényes ez a puszta növénynévből származó metonimikus elnevezésekre. Ugyanez vonatkozhat az egyéb egyrészes képzett (főleg *-s* képzős) melléknévből származó nevekre is. A növényzetre és az állatvilágra utaló kétrészes nevek esetében is inkább régebbi névalkotásra gyanakodhatunk.

A keletkezéstörténeti szintű vizsgálatot ugyancsak önálló fejezetben tárgyalom, a nevek szintagmatikus elemzésének azonban nem szánok külön fejezetet, egyrészt mert az egy- és kétrészes nevek megkülönböztetésénél, a szerkezeti elemzés során is érvényesítem ezt a szempontot; másrészt pedig a keletkezéstörténeti analízis keretein belül, a szintagmatikus szerkesztéssel alakult helynevek kategóriájához kapcsolódóan végzem el az ilyen irányú elemzést.

A korai ómagyar kori névanyagban keletkezéstörténeti szempontból a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett folyóvíznevek képviseltetik magukat legnagyobb számban. A jelentésbeli névalkotás (jelentéshasadás, metonimikus névadás) szintén a gyakrabban előforduló névkeletkezési típusok között említendő. Emellett kisebb számban szerkezeti változás útján is létrejöttek elnevezések. A folyóvíznevekre a legkevésbé jellemző alakulási mód a morfematikus szerkesztés. A magyar helynévkincs legősibb rétegét köztudottan legnagyobb folyóink nevei alkotják, melyeket a korábban itt lakó népek hagytak ránk. Ebből adódóan a belső névkeletkezési mód mellett a külső névalkotás is tekintélyes szerepet kapott a magyar folyóvíznév-rendszer létrejöttében. Vizsgálataimból azonban kitűnik, hogy nemcsak a nagyobb folyók viselhetnek idegen eredetű nevet, hanem a közép- és a kisebb vizeket is viszonylag gyakran jövevénynevek jelölik.

Ezt követően a folyóvíznevek más helyek megnevezésében betöltött szerepének bemutatására vállalkoztam. A régiségből a folyóvíznévből keletkezett településnevek adathalmozhatóak nagyobb számban, ritkábban emellett víznévi előzményre visszavezethető hegy-, táj- és várnevekkel is találkozhatunk. A jelenség minél szélesebb körű bemutatásához elengedhetetlennek bizonyult a forrásanyag kronológiai kibővítése, ezáltal ugyanis lehetőség nyílt arra, hogy a folyóvizekkel közvetlenebb természeti kapcsolatban lévő, de a régiségben nem vagy csak elenyésző számban rögzített objektumok elnevezéseit (tó-, völgy-, barlang-, szoros- és hágóneveket stb.) is vizsgálat alá vonjam.

A dolgozat utolsó alfejezetében a folyóvíznévrendszert egy másik víznév-fajtával, a tónevekkel vettem össze. A két névtípus funkcionális-szemantikai szerkezettypusai között jelentős aránybeli eltérések mutatkoznak, s ezzel összefüggésben másfajta keletkezéstörténeti módok is jellemzik a két víznév-fajta elnevezéseit. Az elvégzett vizsgálat eredményei igazolták így azt a korábban hozott döntésemet is, miszerint a víznevek népes csoportjából disszertációmban csupán egyiknek, a folyóvízneveknek a bemutatását végeztem el:

az összes víznév együttes tárgyalása ugyanis éppen az egyes típusok sajátosságait fedné el. A két víznév-fajta vázlatos összevetésével ugyanakkor arra is igyekeztem rámutatni, hogy a magyar helynévkincs egyes részrendszereinek az összehasonlítása az egyes névfajták tüzetes vizsgálatára alapozva végezhető el. Egy-egy helynévfajta jellemvonásainak alapos feltérképezése emellett kiváló alapot adhat más nyelvek helyneveivel való egybevetésre is.

PhD theses on Onomastics defended in 2009

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (<http://nevtan.mnyt.hu>). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: RESZEGI, KATALIN: *Oronyms in medieval Hungary*; PÓCZOS, RITA: *Language contacts and relations of toponymic systems*; GYÓRFFY, ERZSÉBET: *River-names in the Early Old Hungarian language* (University of Debrecen, Hungarian Linguistics).